

Madár röpte, betyár sorsa...
betyárballada a Szabó-testvérek
„mögfogásárul” (1862)

Dr. Szabó Pál (Diószegi Szabó Pál)

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Művészetközvetítő és Zenei Intézet
dalköltő szakirányú továbbképzés,
1. évfolyam

Témavezető: Fehér Andrea művésztanár

Tartalom

I. Bevezetés	3
I. 1. Személyes indíttatás	3
I. 2. A források.....	3
II. A vers és a ballada korábbi szövegváltozatai az alkotás folyamatában	4
II. 1. Az első szövegváltozat	4
II. 2. A második szövegváltozat.....	5
II. 3. A végleges szövegváltozat	6
III. A megzenésítés alkotófolyamata.....	6
III. 1. Első ötletektől a végleges zenéig	6
III. 2. A dallam és ritmus	7
III. 3. A ballada zenei szerkezete	7
IV. Felhasznált irodalom	10

I. Bevezetés

I. 1. Személyes indíttatás

Az itt következő versem és zeném egy saját családi hagyományunkban megőrzött történetet mutat be. Apai szüleim felmenőinek rokonságához tartoztak, Hódmezővásárhelyen, a Szabó-testvérek, akik a város határában és a környező falvakban betyárokként váltak ismertté a 19. század közepén. Így választottam pályaművem témájaként az ő személyüket. A betyárok alakja kifejező szimbólum is volt számomra: a kötetlen pusztai-tanyasi vándoréleté. A társadalmon kívüliségükkel a környék egyfajta „igazságtevő” alakjai voltak, ugyanakkor hírhedt rablók is, akik a nép és a későbbi írók emlékezetében megszépített képet hagytak maguk után. A Dél-Alföldről, Szeged vidékéről országos hírűvé Rózsa Sándor válhatott, kevesen tudhatnak azon helybéli betyárokról, akik közé a Szabó-testvérek is tartoztak.

I. 2. A források

Az alkotó folyamat megkezdése – történész kutatóként is – a lehetséges források feltárásával indult. A családi szóbeli forrás (*oral history*) mellett a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár helyismereti anyagában kutattam további részletek után. Szülőhelyemen, Hódmezővásárhelyen a népdalkörök világa vett körül. Sok népdalt megismertem, de róluk a legismertebb *Nótás Szabó Pál* és *Papp Samu* által írt népdalok.

Fekete József könyve mellett, a hely lapok úgymint a *Vásárhelyi Híradó*, *Vásárhely és Vidéke* lapszámai is segítségemre voltak, valamint városunk néprajzkutatója, *Szenti Tibor* kötete is tartalmazott fontos és az alkotáshoz jól felhasználható információkat a Szabó-testvérek életéről.¹

A nevezni kívánt mű témájaként a Szabó-testvérek életéből az elfogásukról és halálukról szóló epizódot választottam ki, amely sűrítve ábrázolja személyes tragédiájukat, és jól lehet a ballada műfajának megfelelően megírni. Tetszett a hazai irodalmunkban, a „tragédia, versben elbeszélve” irodalmi hagyománya és annak aktualizálása a 21. században.

Érdekes volt az elfogásuk helyszíne is. Életük utolsó nagy epizódja nem Hódmezővásárhelyhez fűződött, hanem Perjámoshoz. A 19. században a település Torontál vármegye járási székhelye volt. Ma falu Romániában. A falu neve a középkori, 14. századi írott forrásokban Priamus volt, egy személynév után, akinek neve pedig a trójai mondakör híres királyát idézte.

¹ *Fekete (Fejérváry) József: Szabó Palkó és Szabó Miska híres futóbetyárok története* 1903.; *Szenti Tibor: Betyártörténetek* Budapest, 1999.

A helyi népi nyelvezet alkalmazása külön személyes célom volt, magam is az előbeszédben, az alföldi ö-zős táj-anyanyelvemet örököltem meg szüleimtől és azt is használok.

II. A vers és a ballada korábbi szövegváltozatai az alkotás folyamatában

Először a vers írásával kezdtem hozzá a feladathoz. Mind a népballada, mind a műballada ismérveit alkalmaztam. Az első szövegváltozat 2024. szeptember 20-án készült el.

A népköltészetben és a 19. századi műköltészetben elterjedt népies, felező tizenkettes sorfajta (6//6) helyett, inkább a ritkább, de dallamosabb háromütemű (4//4//3) 11 szótagos magyaros verselésű, ütemhangsúlyos sorokat használtam, négy soros, azaz két-két párrímes sorú strófákban.

Valahányszor // madár száll lē // az ágon,	a
mögrözzen az // én lelköm is // a fákon,	a
mintha tudná // két ősomnek // életit,	b
szólna hozzám, // írjam lē a // végzetit:	b

II. 1. Az első szövegváltozat

Az *első szövegváltozat* egy 10 versszakos ballada lett a fent említett versformában. A ballada nyitánya a jelenlegi, végső változat 3. versszaka volt. A perjámosi csárdában mulatozó betyárokat mutatom be. Már itt is éltem a balladai tragikus sejtetéssel („boruk is vót olyan piros, mint vérük...”).

A történet fő hangsúlya akkor az volt, hogy a Miska betyár még a perjámosi csárdában elfogyasztott lakoma után a kocsisukat előre figyelmezteti, hogy jól őrizze őket az éj folyamán. Felemlítette, azt a híres esetüket is, amikor az Alföldre látogató I. Ferenc József lovait (a kíséretétől) ellopták.

A perjámosi csárda istállójában nyugovóra térő, vidám betyárookra az őket régóta üldöző Dús Pista, ez alkalommal a zsandárokkal, sikeresen rátalált. Az első szövegváltozatban a kocsisra rákiáltott, hogy most rosszul végezte a feladatát.

Már az első szövegváltozatban körvonalazódott előttem, hogy a ballada versem két fő részből fog állni. Így alakult a *ballada első része* (a jelenlegi 2–6. versszakok), amely Szabó Miska mögfogását és halálát mondja el. Az istállóban az őket megtaláló Dús Pista, rövid

verekedés után, Miskát a puskájával lelőtte. Palkót nem ölte meg, hanem elfogta és a lovas kocsijához kötözve a Szegedi Várba vitte be.

A *ballada második része*, Palkó tragédiájának a történetével folytatódik (a jelenlegi 7–11. versszakok). Az első szövegváltozatban jobban részleteztem Palkó szegedi vallatását. A nyári elfogáshoz kapcsolódóan jeleztem az idő múlását, hogy már a télben járunk:

„Böcsületben, a télön, fagyos nyelve,
mögszaggatják, de vallani nincs kedve;
szája néma, mint bezárt börtönajtó,
nem árulja el társait a Palkó!”

Szabó Palkó történetéhez kapcsoltam egy fontos részletet. Az áttanulmányozott betyártörténetekből versbe írtam meg azt is, hogy a felesége megfogadta, hogy máshoz nem megy majd férjhez, várja a fogságban vigyázott férjet. Palkót vallatták, de nem árulta el a társait, sem azokat, akik őket megfogadták egy-egy akciójuk végrehajtásához. Azonban a betyártörténetekből tudjuk, hogy az asszony végül mégis máshoz ment feleségül. Módosítottam a történeten, közelebb hoztam az új házasság időpontját, hogy még drámaibb legyen a cselekmény. Ezt az akkori utolsó versszakba sűrítettem, anafora jellegű, népdalszerű, fokozó hangulatú sorismétléseket alkalmaztam.

„De nem mögy az mögtalálni ott urát,
temetőbe vihetné el a csokrát.
De nem mögy az mögtalálni ott urát,
esküvőre vöszí föl az új ruhát.”

II. 2. A második szövegváltozat

A *második szövegváltozatban* – amely október 18-án született – próbáltam még koherensebbé alakítani a versszakok történetmondását, viszont ügyelni kellett a ballada jellegzetes ún. elliptikus kihagyásaira is, és új párbeszédes részeket is teremtettem. Új női szereplőként helyeztem el a történetben Miska szerelmét, aki immár az új első versszakba került, amint várja haza párját. A kocsisról szóló epizódokat kivettem.

További újítása lett a második szövegváltozatnak, hogy egy népi mitikus szállal egészítettem ki a verset. Egy kis veréb „követi” végig a szereplők sorsát. Azaz, a ballada elején Miska párja küldi el, mintegy üzenetvivőként a verebet, hogy az végre hozzon hírt a betyárok felől. Ezt illesztettem ahhoz a helyi, szóbeli történethez, mely szerint egy veréb

valóban nekiütődött Miska mellkasához, amint a betyárok éppen Perjámos felé mentek. Ezt baljós jelnek vették, mert az a hír járta, hogy a Szabó-testvéreken nem is fog a golyó!

Az első szövegváltozatban csak egy sorban említettem ezt az epizódot. Ezúttal jobban kidolgoztam: a betyárok felnevettek, hogy inkább ez a madár, mint egy golyó tegye ezt! Ezt egy új versszakban írtam meg és a Ferenc Jóska ellopott lováról szóló strófa helyére illesztettem be. A szereplők közül Dús Pista nevét kivettem és egy allegorikusabb 'Végzet'-re cseréltem. Palkóról és öccsének haláláról még sokáig nem tudhattak semmit a párjaik, így a történetükben üzenetküldő madárként írtam bele újra a verebet. A pályamunkám címében kiemeltem e madarak fontos szerepét: *Madár röpte, betyár sorsa*.

II. 3. A végleges szövegváltozat

A végső, a *harmadik szövegváltozat* (november 6.) keretszerű költői narratívába helyezte az egész balladát.² E/1 személyben személyes (a szerző) érintettségét fejeztem ki három új, megírt versszakkal, amelyeket a ballada szövegben kurzívan írtam, jelezve azt, hogy már a jelenben vagyunk („*Valahányszor...*” a jelenlegi 1., 7. és a 12. versszakok). Az első két sor mindhárom versszakban megmaradt, de a ballada történetében a harmadik-negyedik sor mindig újabb kontrasztot ad a jelenhez. Az első ilyen „*Valahányszor...*” vers a nyitóversszak lett. Itt még egy *fordított invokatív* szerepet adok is a madaraknak, nem a szerző fordul hozzájuk az ihletért, hanem mintegy azok sugallják a szerzőnek a tragikus történet megírását. A másodikat Miska betyár lelövése után helyeztem el, a harmadikkal pedig a vers lezárul.

A harmadik szövegváltozatban tovább folytattam a ballada „elhomályosítását”, azaz még jobban kivettem a szereplők nevét, és rejtvényként a hallgatóra bízom a párbeszédnek szereplőinek beazonosítását. Szabó Palkó és a betyárok alakjára, személyiségére igen találó, jellemző sorpárt írtam be, amelyet a helyi vásárhelyi folklór őrzött meg, az öreg Kossuth-katona, Papp Samu énekéből. Viszont úgy építettem be, mintha az elfogó Dús Pista mondta volna a zsandároknak: „Fogjátok mög, azt a betyár mindönit, lovát félti, nem a saját életit!” Palkó halálát egy drámaibb kép-párhuzammal érzékeltettem. Palkó sortűzzel való kivégzését, az égre felszálló füsttel, ellentételezve a vers kezdetén leírt a tiszta kék éget (2. versszak).

III. A megzenésítés alkotófolyamata

III. 1. Első ötletektől a végleges zenéig

² A végleges vers írásos melléklete a pályamű része.

Már az első szövegváltozatot is a 19. századot megidéző *énekmondással* képzeltem el, és húros hangszerben gondolkodtam. Jómagam klasszikus gitárt tanultam, ez volt az a hangszer, amelyen a zeném is született. Az első megzenésítesem, a vers első változatát azonnal követve szeptember 20-án született. Egy 4/4 ritmusú, kobozszerű ritmikus kíséret volt, soronként H5-A5-D5 kvinteket tartalmazó akkord menettel. Ami végül a megtartása ellen szólt, az az, hogy a ballada szövege hosszú. 12 versszakon át nehezebb a hallgató figyelmét fenntartani, valamint az, hogy ez a dallam nehezen volt variálható a versszakok tartalmának megfelelően.

2024. november 12-én a *jelenlegi zenei* anyag született meg, amely bővebb lehetőséget adott a megzenésítéshez, a szöveghez való kapcsolódáshoz. Egy letisztultabb, a szöveghez illőbb, akusztikus gitáron megszólaló dallamtéma és kíséret született, amely még a 20. századi folk-beat hangzást is felidézi. Mivel a gitáron ezt a darabot nem pengetővel, hanem körömmel és ujjazásos (*fingerpicking style*) technikával adom elő, több lehetőség adódik a tagoltabb ritmikusabb játékokra. A zenei B rész gyors tempójú, ostinato-szerűen ismétlődő rávezető ritmikus, kísérő témáját is így jobban lehet előadni.

A zene hangnemén úgy változtattam, hogy minden egyes versszak első két sorának dallama: *h moll - A dúr - h moll* kíséretre épül. A versszakok harmadik-negyedik sorának dallama pedig *E dúr - G dúr - D dúr - A dúr* kíséretre adaptált. A strófák A-A-B-B szerkezetűek lettek, amelyek szépen követik a vers eredeti *aabb* rímképletét is. Ez az új zenei téma azért tűnt számomra jobb választásnak, mert végig a versen át sokkal variábilisabb.

III. 2. A dallam és ritmus

Alapdallamként egy kicsi ambitusú dallamot írtam, amelynek *lá-mi* a legnagyobb hangköztávolsága, *moll-pentachord*. Hangkészlete: *lá, ti, dó, ré, mi*. Fontos szempont volt, hogy e dallam íve „stabil” szerkezetű legyen a zeneírás során, azaz e melódia más-más ritmusú és stílusú kísérettel való rugalmas alkalmazhatósága. Ennek az alapdallamnak egy variánsa csak egyszer lép ki a *lá-mi* hangterjedeleméből. Ritmus: 6/8.

III. 3. A ballada zenei szerkezete

Míg a ballada tematikai felépítése két részre tagolódik (1. rész: Szabó Miska, 2. rész: Szabó Palkó), a megzenésítés is 2 zenei részből áll. A harmadik szövegváltozatkor említettem a keretversszakok beemelését a munkámba. A megzenésítésben e keretversszakok lassú tempóban, arpeggio-akkordfelbontásokkal kísérve, mutatják be a fő dallamot (*A zenei rész*).

Adagio

Ének

Akusztikus gitár

5

Én.

Git.

10

Allegretto

Az 2. versszaktól kezdődik a *B zenei rész*, amely ugyanezt a dallamot gyors tempóban mutatja be. Ez a pergő gitárkíséret a vágatós lóbogást imitálja a gyors 32-edekkel. Schubert híres Erlkönig zeneművében lévő kíséret is befolyásolt. Ugyanakkor a flamenco gitárjáték jellegzetes, jobb kézzel végzett *rasgueado*-technikáján alapul. A B zenei rész a 17. ütemtől, egy 4 ütemes előlegezéssel indul:

17

Én.

Git.

A 21. ütemtől már a B zenei rész mutatkozik be, amely a 2., 3., 4., 5. versszakokat szólaltatja meg.³

21

Én.

Git.

24

Én.

Git.

³ A pályaműhöz mellékelt kottában csak a 2. versszak szövegét írtam be a dallamhoz, a többi versszak is, értelemszerűen, hasonlóan szótagolandó. Így a 3., 4., 5., és a 8., 9., 10. versszakok is.

2

27

Én.

Git.

Szintén a *B zenei rész*ben egy átvezető zenei résznek tekinthető 4 ütem (A-dúr) + 4 bevezető ütem után a 6., egyben a legdrámaibb versszak, beszéli el Szabó Miska halálát. Ehhez egy *B variáns*nak tekinthető *h-moll, cisz-szűkített, D-dúr, E-dúr* harmóniamenetet alkalmaztam. Az eddigi fődallamot is ehhez a drámaiságnak rendeltem alá. Itt kilép az eddigi *lá-mi* pentachord hangterjedeleméből és egy oktávval lefelé, a *mi*-re zuhan.

35

Én.

Git.

38

Én.

Git.

41

Én.

Git.

44

Én.

Git.

Golpe a gitár testén: 3-szor!

Az akkordmenet csúcspontját, az E-dúr akkordot itt hangsúlyosan, a gitár hangszeres adottságait maximálisan kihasználva, ún. üres húrokkal adom elő. A puskalövéseket nem versben, hanem zenében fogalmaztam meg, a gitár testén való hangsúlyos ütésekkel (*golpe*).

A balladám 2. része („Szabó Palkó”) ismét az ’A zenei anyaggal’, de ezúttal kíséret nélküli énekként indul (7.versszak), amely a siratók archaikus zenei világát is felidézi.

A 8. versszaktól ismét a *B zenei rész* indul meg, de nem az eddigi gyors, hanem – négy ütemnyi ritmikai előlegezést követően – egy sajátos, szaggatott ritmusú kísérettel, amely önálló karaktert ad az elfogott Palkó betyár sorsának és vontatott elhurcolásának (8. versszak).

The image shows a musical score for two systems. The first system covers measures 6 to 11, and the second system covers measures 12 to 17. Each system has two staves: a vocal staff (Én.) and a guitar staff (Git.). The key signature is one sharp (F#). The guitar part is characterized by a complex, staggered rhythm with many beamed eighth and sixteenth notes, creating a 'szaggatott' (staggered) effect. The vocal part has a more melodic line with some rests.

Ezt követően a 9. és a 10. versszakokat a már ismert, gyors *B zenei rész* szólaltatja meg. A drámai versszak itt a 11., amely Palkó babájának új házasságát beszéli el. Ehhez ismét a *B variáns* kíséretet alkalmaztam.

Az utolsó, 12. versszakhoz ismét visszatér a lassú tempójú, *A zenei rész*. Az egész mű zenei zárata pedig h-moll és E-dúr akkordok, ingaszerű váltása, amely végül nem h-mollba, hanem mintegy pikárdiai zárlat, a H-dúrba torkollik. Jelezve azt is, hogy történetünk végeztével, ismét a jelenbe érkezünk meg.

Köszönöm, Kollár-Klemecz Lászlónak értékes észrevételeit. Témavezetőm, Fehér Andrea művésztanár és Prof. Dr. Bodnár Gábor segítségét. Dr. Sipka Rózsának pedig az ö-zésem nyelvi helyességének lektori munkáját.

IV. Felhasznált irodalom

- Fekete (Fejérváry) József: *Szabó Palkó és Szabó Miska híres futóbetyárok története* Hódmezővásárhely, 1903.
- Szentí Tibor: *Betyártörténetek* Budapest, 1999. (<https://mek.oszk.hu/08500/08584/html/>)
- Papp Samu éneke